

- Кицан, Олена. «Історія одного тексту Лесі Українки: "Поет під час облоги"». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 13, 2020, с. 53–61.
- Kytsan, Olena. "History of Lesya Ukrainka's Text: "Poet During the Siege"". *Linguostylistic Studies*, iss. 13, 2020, pp. 53–61.

УДК 821.161.2'05-1.09Українка

<https://doi.org/10.29038/2413-0923-2020-13-53-61>

ІСТОРІЯ ОДНОГО ТЕКСТУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: «ПОЕТ ПІД ЧАС ОБЛОГИ»

Олена Кицан

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна

Стаття присвячена аналізу окремої поезії видатної української письменниці Лесі Українки. Встановлено, що авторка цікавилася основами версифікації, а їх знання вважала неодмінною умовою поетичної майстерності. У статті зроблено спробу простежити шлях поетичного тексту від автографу до останньої прижиттєвої публікації у збірці. Особливу увагу приділено змінам як на змістовому, так і на формальному рівнях. З'ясовано, що Леся Українка надавала формальній організації тексту надзвичайно великого значення, що й засвідчують густо покреслені чернетки. Письменниця болісно сприймала втручання редакторів у форму своїх поетичних творів, а тому намагалася самостійно надати їм досконалого вигляду та звучання.

Ключові слова: метр, автограф, варіант, поетичний текст, строфа, наголос, версифікація.

HISTORY OF LESYA UKRAINKA'S TEXT: "POET DURING THE SIEGE"

Olena Kytsan

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

The article is the sequel of the author's publications about the linguistic textologies of Lesya Ukrainka's poetry. Theoretical research is based on the analysis of different text options, which allows revealing the stages of the author's hard work while creating the final variant of a text. The research results contribute to a better understanding of the author's attitudes to the basics of versification, which she regarded as a prerequisite for poetic skill. The article attempts to trace the way of the poetic text creation, from the autograph to the last lifetime publication in the collection.

A case study is the poem "Poet during the siege" – from the draft to the last publication. The goal of the study is to identify and analyze alterations at the semantic and formal levels.

Lesia Ukrainka attached great importance to the formal organization of the text, and it is evidenced by the crossed along and across rough copies of her works. The writer painfully perceived the interference of editors in the form of her poetic works, and, therefore, she tried to bring them to perfection in form and sounding. The stylistic aspect of the text development to the fictional optimum is also topical.

All editings of the poem are very important. They illustrate the author's poetic mastery evolution and expose significant moments of her creative thinking development.

Key words: metre, autograph, variant, poetic text, stanza, emphasis, versification.

Вступ. Леся Українка належить до постатей, талант яких проявився у різних мистецьких царинах, родах і жанрах літератури. І якщо змістові аспекти творчості письменниці досліджуються повсякчас, то форма її творів, зокрема віршованих, лишається на периферії. Хоча сама авторка поетикальній організації тексту надавала надзвичайно великого значення, що й засвідчують густо покреслені чорнові автографи. Вони безпосередньо виявляють складну непередбачуваність творчого процесу від народження задуму й до його втілення на папері.

Текстологічному дослідженню творчої спадщини Лесі Українки присвячені праці Г. Аврахова, Л. Мірошниченко, В. Савчук та ін. Але оскільки поетичні твори Лесі Українки нерідко мають декілька варіантів чи редакцій, тому й досі постає проблема визначення основного авторського тексту.

Мета дослідження – простежити текстові зміни у вірші «Поет під час облоги» від автографа до останньої прижиттєвої публікації, проаналізувати зміни на змістовому та формальному рівнях та їх вплив на його стилітику.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження здійснено на матеріалі чорнового автографа вірша «Поет під час облоги» («Чорновий»), його авторизованої копії в архіві І. Франка («Авторизована») та публікацій у двох прижиттєвих збірках «Думи і мрії» (Українка, *Думи і мрії*) та «На крилах пісень» (Українка). У роботі використано такі методи: текстологічний метод – для вивчення і встановлення історії тексту, подальшого дослідження автографів та друкованих варіантів тексту, з'ясування творчої еволюції авторки; віршознавчий метод аналізу дозволив простежити за метричними змінами у структурі тексту; порівняльно-історичний використано для зіставлення автографа з його друкованими варіантами; метод лінгвостилістичного спостереження дозволив проаналізувати вмотивованість вибору певної лексеми в поетичному тексті, виявити індивідуально-авторські мовностильові особливості.

Результати дослідження та дискусія. Леся Українка цікавилася основами версифікації, а їх знання вважала неодмінною умовою поетичної майстерності. Так, у листі до М. Драгоманова з Колодяжного від 3(15).ІІІ.1892 авторка писала: «На мою думку, то в нас тільки тепер дехто починає вчитися версифікації, а більшість то й досі не признає її, а йде за правилами: “не налагай оков на вдохновенье!” та “аби душа щира!”. Я знаю одного поета, що склав собі афоризм: «гарна рифма – погибель для ідеї!»; треба сказати, він тримається вірне свого афоризму, вже чи по волі, чи по неволі, – хто його зна. Що ж до мене, то я тільки генієві можу простити кепсько збудований вірш, та й то не завжди. Українським же поетам слід би на який час заборонити писати національно-патріотичні вірші, то може б вони скоріше версифікації вивчились примушені до того лірикою та

перекладами, а то тепер вони найбільше надіються на патріотизм своїх читців, а не на власну рифму та розмір» (Українка, *Листи: 1876-1897* 172).

Одна з наскрізних у ліриці Лесі Українки – тема ролі та місця поета в суспільному житті, покликання поезії. До неї авторка зверталася впродовж усього творчого шляху («Співець», «Місячна легенда», «Порвалася нескінчена розмова...», «Де поділися ви, голоснії слова...», «Слово, чому ти не твердая криця?», «Зоря поезії», «Божа іскра», «Зимова ніч» та ін.). Цій темі присвячений і вірш «Поет під час облоги» із циклу «Невільничі пісні» (зб. 1899 р. «Думи і мрії»). Вперше поезія була надрукована в збірнику «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності складають українсько-руські письменники» (Українка, «Поет»). У листі до матері Леся Українка вагається щодо родової ідентифікації новопосталого твору: «А я пишу багато, і прозу, й вірші, і щось середнє між тим і другим, недавно написала чималий вірш “Поет під час облоги”, мусить бути вийшло не погано, бо навіть папа похвалив і порадив послати до друку. Voilà! (Он як! – фр.)» (Українка, *Листи: 1876-1897* 412).

Попри виразну віршовану будову (метр, рима, строфічний поділ), твір має всі ознаки ліризованого епічного сюжету. Дія розтягнена в часі, картини почергово змінюють одна одну, що позначається і на ритміці тексту, і на постійній зміні порядку римування.

Публікаціям віршів Лесі Українки у періодичних виданнях не варто особливо довіряти, оскільки досить часто у текст втручалися редактори і змінювали авторську волю. Зокрема, у першодруці вірша «Поет під час облоги» у збірнику «Привіт д-ру Івану Франку...» є чимало друкарських помилок, які згодом Леся Українка виправила, готуючи текст до наступних перевидань.

Письменниця щоразу болісно сприймала «зовнішнє» втручання у форму своїх поетичних творів. Особливо цим грішив «Літературно-науковий вісник», а також «Рідний край», на що авторка реагувала з відвертим обуренням. Так, у листі до Н. Кибальчич від 11(24).IV.1910 вона пише: «Адже, напр[иклад], “Вістник” все “виробляє” форму моїх віршованих творів, хоча я виразно просила “лишити мої гріхи на моїм сумлінні”, виробляє старанно – аж до повної руйни розміру..... що поробите?! Таж нам платять – “скажи, враже, як пан каже, на те він багатий!” Подумаєш: хутко 30 літ буде, як я вперше взяла перо в руки для віршів (правда, я його трохи зарані взяла), а мене все ще “виправляють” (от і мама в Р[ідному] Кр[аї] трохи “виправила”) – либонь я так і помру “молодою письменницею”, що без редакторської ферули не судна кроку ступити <...>. Не знаю, чому, напр[иклад], в росс[ійській] літературі ні один редактор не важиться виправляти якого небудь Андрея Бѣлаго etc., а мене всі “виправляють” – невже я гірша від Андрея Бѣлаго? Не думайте, що се в мені манія непогрішимости говорить – ні, мої редактори запевне мудріші від мене, тільки навіщо вони мені розмір псують?...» (Українка, *Листи: 1903-1913* 475–476).

Не можна вважати досконалим і передрук вірша «Поет під час облоги» у збірці «Думи і мрії». Адже готуючи до друку книгу вибраної лірики, авторка знову внесла деякі правки, змінила строфічну будову, пунктуацію. А тому остаточною слід вважати саме публікацію у київській збірці «На крилах пісень» 1904 року, останньому прижиттєвому виданні Лесі Українки (Українка).

Шлях поетичного тексту від автографа до останньої прижиттєвої публікації досить непростий, із численними правками та вилученнями окремих строф. Першодрук вірша «Поет під час облоги» значно відрізняється від чорнового автографа. Ймовірно, був ще й чистовий автограф (який до сьогодні не знайдено) і саме з нього була зроблена авторизована копія. У чорновому автографі поезії «Поет під час облоги» заголовок відсутній. Його читач знайде на третій сторінці чернетки, поміж рядками тексту й перед епіграфом. Початково вірш мав назву «Облога». Текст автографа фрагментований, густо покреслений і має чимало виправлень. До різних строф зроблено авторські помітки, які визначають послідовність викладу. На полях третьої сторінки закреслено фрагмент, якого немає у прижиттєвих публікаціях вірша:

*Співцеві тріумф обіцяє облога,
І більша надія його, ніж тривога.*

В авторизованій копії до тексту подано епіграф – перефразовані рядки з вірша М. Некрасова «Поэт и гражданин»:

*Грешно в годину слез и горя
Красу луны небес и моря
И ласки милой воспевать.
Девіз «тенденційних».*

Епіграф записаний, вочевидь, із пам'яті, бо цитата не зовсім точна, але зміст її збережений (пор. у М. Некрасова: Еще стыдней в годину горя / Красу долин, небес и моря / И ласку милой воспевать... (8)). В обох збірках епіграф відсутній, але є у першодруці.

Очевидно, Леся Українка цінувала творчість М. Некрасова. На прохання свого брата Михайла Косача вона склала довгий список авторів та їхніх творів, які вважала за потрібне перекласти українською, про що пише в листі до нього від 26–28.XI (8–10.XII).1889: «Бо коли перекладча літ[ература] має видаватись для народа (для простого народа) то тоді каталог творів для перекладання можна, і навіть треба, скоротить, бо навіщо ж народові принаймі тепер тії Полі Бурже, Байрони, Леопарді та хоч би й Шіллер і Гете? Коли ж се видання має бути і для інтеллігенції, то тоді список треба б іще розширити, помістити туди: Сервантеса, Бомарше, Петрарку, Шеньє, Бальзака, Леконт де Ліля, Вальтер Скотта, Вольтера, Руссо, Сталь, Сірокомлю, Конопніцку, Надсона, Некрасова. Мені здається, що без сіх авторів наша літ[ература] буде аж надто неповна» (Українка, *Листи: 1876-1897* 74–75).

В автографі та авторизованій копії є чимало стилістичних відмінностей, а також різниться порядок строф. Трансформації розпочинаються вже з першого рядка, який у чорновому автографі спочатку звучав, як *«Над містом панує велика тривога»*. Згодом авторка змінює його на *«У цілому місті велика тривога»*, не виходячи за межі розміру. Цей варіант збережено в авторизованій копії та збірках.

Наступний рядок *«Мов хмара нависла ворожа облога»* змінюється на *«Його оточила страшная облога»*, а згодом на *«Туманом окутала вража облога»*. Ці зміни виправдані, оскільки *«облога»* не може нависнути, а замінивши слово *«оточила»* поетка уникнула тавтології.

Далі в тексті довелося замінити вираз *«у місті»* на *«ворожих»*, оскільки в наступному рядку він буде повторюватися:

Від шпигів [у місті] ворожих немає спокою.

Збирається в місті за радою рада,

Музичний слух, висока версифікаційна майстерність зумовили й наступні правки, викликані бажанням досягти милозвучності, порівняймо:

«Не будеш [ти] ні лиха, ні голоду знати» («Чорновий») на *«Не будеш ти лиха і голоду знати»* (Українка);

«Круг неї і розпач хаосом чорніє» («Чорновий») на *«Навколо них розпач хаосом чорніє»* (Українка);

«Вже краще в широкому полі пропасти» («Чорновий») на *«Волю я в широкому полі пропасти»* (Українка);

«Нещасний коханець стоїть біля брами» («Чорновий») на *«А онде нещасний коханець край брами»*;

«І племінь пожару, і місяць та зорі» («Чорновий») на *«І племінь пожару, і місяць, і зорі»* (Українка);

«Всі люде поснуть, до спочинку охочі» («Чорновий») на *«Поснули усі, до спочинку охочі»* (Українка).

У чорновому автографі після рядка *«Поки ще на світі живе твоя мати»* викреслено такий фрагмент:

Як ворог на тебе підійме свій меч,

Сама я здійму йому голову з плеч.

Он там біля брами кохана пара

Розмір вірша – здебільшого чотиристопний амфібрахій, подекуди є вкраплення тристопного. Тристопним амфібрахієм найчастіше написано останні рядки строф: *«Питає дівчина вродлива»*, *«Моя нерозважна печаль!»*, *«Як чиста, прозора вода»*, *«Прийма молоденький співець»* і т.д., що деякою мірою полегшує закінчення строфи.

Вірш – різнострофний, римування довільне, здебільшого парне. Навіть перебираючи варіанти одного і того ж рядка, авторка витримувала задану метричну схему. Так, остаточний варіант рядка *«От зараз піду з товариством до бою»* спочатку мав декілька інших версій, які були викреслені: *«На завтра товариші кличуть до бою»*; *«Піду з товариством*

завзятим до бою». Варто зазначити, що жоден із них не виходить за рамки чотиристопного амфібрахія.

Рядку *«Не любить мене чарівниця-дівчина!»* передували варіанти: *«Не любить мене моя любя дівчина,»*; *«Бо иншого любить кохана дівчина,»*, витримані у тому ж розмірі.

Рядок *«Ось день проминув, зник і вечер погожий,»* постав на місці таких викреслених варіантів: *«На небі поблід ясний вечор погожий»*; *«Як тільки ж поблідне той вечор погожий»*.

Ці зміни в чернетці засвідчують наскільки важливою для письменниці була формальна організація вірша, відповідність його заданій метричній схемі. Адже, на думку Лесі Українки, кожен поет повинен знати теорію віршування. Про це вона пише в листі до галицького поета й першого свого рецензента О. Маковея з Колодяжного від 28.V(9.VI).1893: *«І Ви і д. Верхратський признаєте у мене порядну форму віршів, – я сього не ставлю собі в велику заслугу, бо се ж повинність кожного, хто пише вірші не для забавочки тільки, добирати кращої форми. Правда, що у нас ще не всі пишучі зрозуміли сю повинність і думають, що для такої убогої літератури як наша “всякое даяніе благо” і через се друкують такі речі, яких запевне не одважились би показати жадній редакції якої чужеземної часописі. Але ж я думаю, що такі письмовці не поважають або себе, або української літератури. А я все таки не вважаю нашої літератури за жебрачку і коли у мене виходить що негаразд, то вже хіба через те, що не вмію краще зробити»* (Українка, *Листи: 1876-1897* 201–202).

Первісний варіант рядка *«І вірші, наче гострую зброю [шаблю] гартує»* не вкладався у метричну схему амфібрахія. А тому авторка змінює його на *«І вірші, мов легкії стрілки, гартує,»*, дбаючи про ритмічну мелодійність свого тексту.

У чорновому автографі після рядка *«І людям співає він пісню нову.»* викреслено ще два:

*що варто боротись, [хоч би до загину] для того, щоб жити,
щоб сеї краси світової зажити.*

Можливо, авторку не влаштувала банальна дієслівна рима.

Але не завжди зміни, внесені у текст, кращі за первісний варіант. Наприклад, рядок *«Рожевая зоря й червоная кров,»* (Українка) у попередніх своїх варіантах звучав краще, оскільки не мав позасхемного наголосу слова *«зоря»*, пор.:

«І рання зоря і червоная кров,» («Чорновий»);

«Рожева зоря і червоная кров,» («Авторизована»).

Схожа, як здається, не зовсім вдала, перестановка слів трапляється і в рядку *«І лунуть з північними вітрами спільно»* (Українка), який у чорновому автографі мав вигляд: *«І лунуть з вітра́ми північними спільно»*. Намагання не вийти за межі амфібрахійного розміру стало причиною вибору між інверсованим порядком слів у реченні і використанням позасхемного наголосу. Авторка досить часто відходила від нормативного

наголошування, аби вкластися у правильну метричну схему. Задля цього вона сама часто розставляла наголоси в автографах. Тут слід наголосити на обов'язковому відтворенні усіх без винятку авторських акцентувань. Адже вони корегують звучання тексту, допомагають прояснити ускладнені моменти метрико-ритмічної структури вірша, а також уникнути деяких текстологічних помилок.

Так, рядок *«Сама приперізує шаблю важку,»* («Чорновий») був змінений на *«Чіпляє сама ясну шаблю важку,»* (Українка), де у слові «ясну» наголос має бути на першому складі.

Натомість, аби уникнути позасхемного наголосу в слові «юрби», замість рядка *«Бо в день серед юрби співці, наче діти»* («Чорновий») у виданні 1904 року з'являється *«Бо вдень, серед люду, поети мов діти,»*.

Зміна рядка *«Як тільки ж поблідне той вечор погожий»* («Чорновий») на *«Ось день проминув, зник і вечер погожий,»* (Українка) теж умотивована, бо зумовлює заміну майбутнього часу минулим, що більше узгоджується з наступним рядком:

*Ось день проминув, зник і вечер погожий,
Ніч криє і місто, і табір ворожий,*

У робочому примірнику збірки (Українка, «Робочий») закреслено олівцем заголовки поезії і легенько надписано: *«Джусті»*. Цей варіант закреслено теж. Збоку нерозбірливо написано інше слово. Вочевидь, мається на увазі Джузеппе Джусті (Giuseppe Giusti, 1809–1850), найбільш відомий поет італійського національно-визвольного руху. Його політичні сатири у віршах були поширені в 1830–1840-х рр. у всій Італії, і особливо серед радикальної інтелігенції, яка прагнула до звільнення і об'єднання роздробленої Італії.

Провідною ідеєю циклу «Невільничі пісні», куди входила поезія «Поет під час облоги», стала боротьба українського народу за свободу. У кожному вірші звучить полум'яний заклик до соціального й національного визволення. Мабуть, саме тому цей цикл так сильно понищений київською цензурою. Було знято його заголовки, а ряд творів загалом вилучено. В окремих віршах викинуто цілі строфи, а від поезії «Мати-невільниця» лишилося лише 13 початкових рядків.

Л. Старицька-Черняхівська згадувала про вірш «Поет під час облоги» в контексті т. зв. «вітровської історії», голосної на той час справи про наругу жандарма над студенткою Марією Вітровою і її самоспалення на знак протесту. Ці події викликали значний суспільний резонанс і акцій громадянської непокори. Мемуаристка з цього приводу пише: «Пам'ятаю, саме тоді, в [18]97–[18]98 році, вибухнула ветровська історія, а за нею й другі. Молоді сили заворушилися; майже всі товариші Лесині були так або інак зачеплені сими подіями, тільки Леся, відчуваючи все глибоко і болісно, може, глибше других, лежала нерухомо в ліжку і писала... “Поет під час облоги”» (Старицька-Черняхівська 756).

Леся Українка вирішила завуалювати український контекст циклу, подавши у ньому боротьбу італійського народу періоду «Рісорджіменто». Рісорджіменто (італ. Risorgimento, букв. – відродження) – національно-визвольний рух італійського народу проти іноземного панування, за об'єднання роздробленої Італії, а також період, коли цей рух відбувався: 1790–1870 р.; Рісорджіменто завершилося 1870 року приєднанням до Італійського королівства Рима. З цією метою у робочому примірнику збірки (Українка, «Робочий» 55) закреслено олівцем заголовки циклу «Невільничі пісні» і легенько надписано: «Пробудження Італії» (*Il gran Risorgimento*). Закреслено перед цим: «Італьянське пробудження».

Над кожним віршем циклу олівцем було надписано нові назви, пов'язані з італійським національно-визвольним рухом. Для прикладу ім'я Джусті згадується також над поезією «На вічну пам'ять листочкови, спаленому приятельською рукою в непевні часи». Над заголовком вірша авторка спочатку написала «На мотивь», а під ним «Елегія Джусті». Вочевидь, на якомусь етапі авторка відмовилася від цих заголовків.

Висновки та перспективи дослідження. Робота з автографами Лесі Українки дозволяє простежити рух тексту, в якому напрямку він розвивався, що спричинило його зміни і наскільки вони були органічними для авторки. Письменниця через самовимогливість, невдоволення написаним, постійно поверталася до своїх творів, прагнучи вдосконалювати їх від передруку до передруку. Увесь цей широкий і різноплановий спектр правок засвідчує зростання авторки як майстра слова, розкриває важливі моменти становлення її творчого мислення. Очевидно, що виправлення в автографі засвідчують наполегливе прагнення удосконалити текст, досягнути гармонійного поєднання змісту і форми. Виразно помітна літературна робота письменниці над удосконаленням тексту на семантико-стилістичному рівні. Також слід відзначити версифікаційну вправність поетки, адже всі внесені змістові правки аж ніяк не порушували метричної картини тексту.

Список використаних джерел

- «Чорновий автограф». *Інститут літератури*. Ф. 2. Од. зб. 697. С. 1–4.
- «Авторизована копія в архіві І. Франка». *Інститут літератури*. Ф. 3. Од. зб. 224. С. 520–2.
- Українка, Леся. «Поет під час облоги». *Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності складають українсько-руські письменники*. Львів. 1898, с. 190–3.
- Українка, Леся. *Думи і мрії. Поезії Лесі Українки*. Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові, 1899.
- Українка, Леся. *Зібрання творів*. В 12 т. Київ: Наукова думка, 1975–1979.
- Українка, Леся. «Робочий примірник збірки “Думи і мрії”». *Інститут літератури*. Ф. 2. Од. зб. 1261. С. 62–5.
- Українка, Леся. *На крылах писень. Збирныкъ творивъ*. Київъ. Типографія Петра Барского, 1904.

Sources

- «Chornovyi avtohrاف». *Instytut literatury*. F. 2. Od. zb. 697. S. 1–4.
 «Avtoryzovana kopiiia v arkhivi I. Franka». *Instytut literatury*. F. 3. Od. zb. 224. S. 520–2.
 Ukrainka, Lesia. «Poet pid chas oblohy». *Pryvit d-ru Ivanu Franku v 25-litnii yuvilei literaturnoi diialnosti skladaiut ukrainsko-ruski pysmennyky*. Lviv. 1898, pp. 190–3.
 Ukrainka, Lesia. *Dumy i mrii. Poezii Lesi Ukrainky*. Lviv: Nakladom Ukrainsko-ruskoï vydavnychoi spilky, zareiestrovanoi spilky z obmezhenoiu porukoïu u Lvovi, 1899.
 Ukrainka, Lesia. *Zibrannia tvoriv*. 12 vols. Kyiv: Naukova dumka, 1975–1979.
 Ukrainka, Lesia. «Robochyi prymirnyk zbirkky “Dumy i mrii”». *Instytut literatury*. F. 2. Od. zb. 1261. S. 62–5.
 Ukrainka, Lesia. *Na krylah pisen'*. *Zbirnyk tvoriv*. Kiev. Tipografija Petra Barskogo, 1904.

Список використаної літератури

- Аврахов, Григорій. *Художня майстерність Лесі Українки-лірика*. Київ: Радянська школа, 1964.
 Аврахов, Григорій. *Леся Українка: Проблеми текстології та історії друку: до дванадцятитомного видання творів, 1975-1979*. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007.
 Косач-Кривинюк, Ольга. *Леся Українка: Хронологія життя і творчості*. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006.
 Мірошніченко, Лариса. *Над рукописами Лесі Українки: нариси з психології творчості та текстології*. Київ, 2001.
 Некрасов, Николай. *Полное собрание сочинений и писем*. В 15 т. Т. 2. Ленинград, 1981.
 Савчук, Валентина. *Епістолярна спадщина Лесі Українки: джерелознавчо-текстологічний аспект*. Дис. ...канд. філол. наук: 10.01.09. Київ, 2009.
 Старицька-Черняхівська, Людмила. «Хвилини життя Лесі Українки». Старицька-Черняхівська, Людмила. *Драматичні твори. Проза. поезія. Мемуари*. Київ: Наукова думка, 2000.
 Українка, Леся. *Документи і матеріали*. Київ: Наукова думка, 1971.
 Українка Леся. *Листи: 1876–1897*, упоряд. Прокіп (Савчук) В. А. Київ: Комора, 2016.
 Українка Леся. *Листи: 1903–1913*, упоряд. Прокіп (Савчук) В. А. Київ: Комора, 2018.

References

- Avrakhov, Hryhorii. *Khudozhnia maisternist Lesi Ukrainky-liryka*. Kyiv: Radianska shkola, 1964.
 Avrakhov, Hryhorii. *Lesia Ukrainka: Problemy tekstolohii ta istorii druku: do dvanadtsiatyomnoho vydannia tvoriv, 1975-1979*. Lutsk: PVD “Tverdnyia”, 2007.
 Kosach-Kryvyniuk, Olha. *Lesia Ukrainka: Khronolohiia zhyttia i tvorchosty*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia, 2006.
 Miroshnychenko, Larysa. *Nad rukopysamy Lesi Ukrainky: narysy z psykhologhii tvorchosti ta tekstolohii*. Kyiv, 2001.
 Nekrasov, Nikolai. *Polnoe sobranie sochynenyi y pysem*. 15 vols. Vol. 2. Lenynhrad, 1981.
 Savchuk, Valentyna. *Lesya Ukrainka's Epistolary Heritage: Source Study and Textual Aspect*. PhD Thesis. Kyiv, 2009.
 Starytska-Cherniakhivska, Liudmyla. “Khvylyny zhyttia Lesi Ukrainky”. Starytska-Cherniakhivska, Liudmyla. *Dramatychni tvory. Proza. Poeziia. Memuary*. Kyiv: Naukova dumka, 2000.
 Ukrainka, Lesia. *Dokumenty i materialy*. Kyiv: Naukova dumka, 1971.
 Ukrainka, Lesia. *Lysty: 1876–1897*, edited by V. A. Prokip (Savchuk). Kyiv: Komora, 2016.
 Ukrainka, Lesia. *Lysty: 1903–1913*, edited by V. A. Prokip (Savchuk). Kyiv: Komora, 2018.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2020